

تهیه و تنظیم:
مهندس اکبر شیرزاده

پشمی در مورد طراحی ترمه و

رابطه آن با حکمرانان و پادشاهان

—مورخ یونانی— از نوع، سبک و رنگ لباس سربازان خشایار شاه تعریف بسیاری کرده و هماهنگی و زیبایی آن‌ها را ستوده است. در ایران قدیم تنوع در طراحی لباس زیاد بوده و به فرم‌های مختلف در روی بدن مردم دیده شده است. برای اطلاع بیشتر، تنوع لباس‌ها در دوران‌های مختلف و پادشاهان آن دوران را مورد بررسی قرار می‌دهیم:

۱- دوران قاجاریه/زمان آغا محمدخان قاجار

شکل ۱- آغا محمدخان قاجار

لباس ترمه مشکی که در روی آن زنجیر فیروزه و تکه دوزی شده است و از لحاظ دوخت سرشانه‌ها بسیار زیبا و منظم است. آغا محمدخان به لباس بسیار

معمولاً این نوع پشم‌ها را دولتا تابیده می‌نمودند و برای تار پارچه پشمی به کار می‌گرفتند. پود پارچه معمولاً یک‌لا بوده ولی در بعضی موارد و سفارش نوعی کالای مخصوص پود پارچه را همراه نخ دولتا تابیده مصرف می‌نمودند که معمولاً برای پارچه‌های خاکستری رنگ از ترکیب دو رنگ سفید و مشکی به صورت ملانژ استفاده می‌کردند.

مصرف پارچه‌های پشمی دست‌بافت ساده که از طرح‌های سوژه ۲/۱ و یا ۱/۳ و یا ۲/۲ در زمینه پارچه استفاده می‌شد، مورد استفاده مردم عادی، تجار و کسبه و مأموران حکومتی قرار می‌گرفت و در اینجا نکته‌ای که باید متذکر شد این است که دوخت پارچه برای اولین بار در ایران انجام شد به طوری که در مجسمه‌های کنده‌کاری شده در تخت جمشید در کناره‌های پله‌های ورودی ساختمان بزرگان و سربازان ملبس به لباس دوخته شده می‌باشند که جای دوخت و بخیه روی لباس به طور وضوح دیده می‌شود؛ در صورتی که در مصر و هندوستان و چین که قدمت تاریخی آنها چندین هزار سال است؛ پارچه را به دور خود می‌پیچیدند و نمی‌دوختند.

در دوره خشایار شاه، سربازان او همگی لباس دوخته یک رنگ و زیبا را بر تن داشتند به نحوی که هرودوت

پشمی: در ایران معمولاً حدود ۳ رنگ دارد که از گوسفندان به دست می‌آید. در قدیم از این سه رنگ (مشکی، قهوه‌ای و سفید (کدر) در تولید پارچه‌های پشمی و تولیدات خود استفاده می‌نمودند که به صورت تک رنگ و یا مخلوط از ۲ رنگ مثل قهوه‌ای و مشکی و یا قهوه‌ای و سفید و یا سفید و مشکی که به صورت دوتایی بهم تابیده شده و یا اینکه جداگانه نخ‌های مشکی و قهوه‌ای و یا دو رنگ دیگر ارائه می‌شد.

بعضی اوقات رنگ پارچه سفید مورد درخواست بوده که در آن زمان مواد شوینده و سفیدکننده در دسترس قرار نداشت به همین دلیل پشم را با ادرار گوسفند در خزانه می‌خوابانند و پس از ۲۴ ساعت آن را می‌شستند. برخی اوقات سفید بسیار شفاف مدنظر بوده که سفید شسته شده را روی چمن و علف‌های کوتاه در شب هنگام پهن می‌کردند، شب‌نم صبحگاهی بر روی پشم‌ها می‌نشست و بعد از تابیدن نور آفتاب بر روی آن‌ها، رنگ پشم کاملاً شفاف و سفید می‌شد. در صورتی که عمل سفید کردن کامل نشده بود یک شب دیگر عملیات را تکرار می‌کردند و پیش از ظهر، پشم کامل سفید شده را به دست می‌آوردند که آماده ریسندگی بود.

اهمیت می‌داده و بدن وی بسیار زیبا و برانزده بوده برخلاف صورت که کریه النظر و زشت بوده است. طبق نوشته ژان گرو فرانسوی در کتاب خواجه تاجدار، آغا محمدخان قاجار در سن ۱۲ سالگی سردار لشکر ۱۲ هزار نفری پدرش بود و با لباس رسمی که عبارت از پالتوی ترمه همراه با سردوشی مرصع و حمایل سبز ابریشمی و شمشیر آویخته به حمایل بر اسب بسیار زیبا سوار و لشکر خود را رهبری می‌نمود و در مقابله با کریم خان زند لشکریان کریم خان توانست به خوبی ایستادگی کرده و آنها را به عقب راند.

شکل ۲- آغا محمدخان قاجار

پس از دستگیری و آمدن وی به شیراز، لحظه‌ای از مطالعه و یادگیری علوم و زبان‌های مختلف و ادبیات فارسی غافل نمی‌شد به طوری که می‌گویند ۷ هزار بیت شعر حفظ کرده بود و در موارد مختلف مقابل کریم خان جولان می‌داد؛ چندین بار نیز با اینکه کریم خان از وی دور می‌کرد و دل خوشی از وی نداشت، توانست خلعت‌های ترمه و زریفت دریافت نماید. آغا محمدخان، جنگاوری، سلحشوری و مدیریت را از مادر خود جیران بانو که در زمان خود بسیار دانا، با سواد، بسیار زیبا و طناز بود به ارث برده بود. هرگاه نامه‌ای می‌رسید و در باریان کریم خان زند از محتوای نامه در می‌ماندند، کریم خان به وجود عالیقدر آغا محمدخان پی می‌برد و حل معما را از او طلب می‌نمود زیرا کریم خان خان مرد عامی و بی‌سوادی بود و نفرت کریم خان در همین مواقع تحریک می‌شده اما سکوت می‌کرد. هر روز صبح که آغا محمدخان به دربار می‌آمد، کلیه درباران به احترام وی می‌ایستادند و وی را به خاطر علم و دانش تکریم می‌نمودند.

شکل ۳- کریمخان زند

تصویر شماره ۳ متعلق به کریم خان زند است که ملبس به لباس پشمی ساده و لب یقه‌ها و آستین به پوست خز تزئین شده می‌باشد. وی همیشه رعایت سادگی و ساده پوشیدن را می‌نمود اما در باریان برای چشم و هم‌چشمی و جلوه دادن خویش از لباس‌های ترمه که به وسایل مختلف آن را تزئین می‌نمودند استفاده می‌کردند.

شکل ۴- میرزا مصطفی خان بهاءالملک

تصویر شماره ۴ متعلق به میرزا مصطفی خان بهاءالملک - حاکم، پیشکار و مباشر استر آباد و مازندران - است که ملبس به جبه ترمه بته‌جقه و طرح لباس ترکیبی از سرژ ۳/۳ و ۲۲-۲۱/۲-۳ برای زمینه پارچه و طرح شکل‌دار بته جقه برای تارها یک در میان ایجاد نقش نموده و بوته سر کج بسیار منظم چپ و راست را به زیبایی به تجلی درآورده است. فرم شانه‌ها بسیار افتاده و منظم و یقه نیز با استفاده از نوار شکل‌دار تزئین شده است که نشان همابونی است. در طی ۱۶ سال اقامت آغا محمدخان در شیراز، کریم خان برای جلب نظر و آرام کردن وی، بعضی اوقات در حق او لطف و مهربانی می‌نمود ولی چون او خود را به صورت پنهانی برای جهانداری آماده می‌کرد و

غالب اوقات خود را به مطالعه کتاب و ورزش باستانی می‌گذرانید، کریم خان در بعضی از امور خویش با او مشورت می‌نمود و حتی وی را «پیران ویسه» خطاب می‌کرد. در اوان بیماری کریم خان، غالباً به بهانه شکار در خارج از شیراز به سر می‌برد و توسط عمه خود که همسر کریم خان بود از وفات کریم خان آگاه شد. پس از وفات کریم خان، دعوی سلطنت را اعلان نموده به استرآباد رفت و منازعات طولانی و مستمر را جهت تحصیل تاج و تخت شروع کرد. آنگاه فارس و کرمان را گرفت و لطفعلی خان زند را مغلوب و اسیر کرد و در بازگشت به تهران تاجگذاری نمود. حاج ابراهیم خان کلانتر - دستیار و صدراعظم آغا محمدخان قاجار - مردی با تدبیر و دوراندیش بود که جان خود را در آخر کار زنده و ظهور سلطنت قاجاریه به سلامت در برد و با تدبیر و اجابت تقدیر، خود را به رتبه رفیع امارت و وزارت رسانید. وی به دو سلطان بزرگ خدمت کرد و در زمان سلطنت آغا محمدخان و فتحعلیشاه تا چهارده سال رشته امور ایران را در دست داشت.

شکل ۵- حاج ابراهیم خان کلانتر

جبه حاج ابراهیم خان کلانتر در زمان خود بی‌همتا و بی‌نظیر بود. بالرشزترین جبه‌ها و شاهکاری از دوخت و تنظیم در زیر و رو و چتر پایین دامن از بهترین طرح‌های آن زمان بوده که یک ردیف به طرف چپ و یک ردیف به طرف راست به صورت راه راه که با استفاده از طراح‌های ابداع شده توسط غیاث الدین یزدی و شاگردانش به منصفه ظهور گذاشته شده‌است. در این جبه، زیباترین دوخت در فاصله‌ها به کار رفته است و منظره بسیار بدیع و زیبایی در سطح عبا و جبه هماهنگ شده‌است.

از راست بچپ: میرزا عثمائی امیر دیوان - میرزا عبداله مستوفی مختلص به خلف - میرزا فتح‌آبده لشکر نویسیاشی - میرزا عنایت‌آبده امین لشکر - میرزا محمد قوام‌الدوله - میرزا جعفرخان مشیرالدوله - میرزا صادق مستوفی نوری قائم مقام امین‌الدوله - میرزا موسی تفرشی وزیر - میرزا فضل‌آبده وزیر نظام - حاج میرزا علی اکبر قوام‌الملک شیرازی

شکل ۷

شکل ۹- میرزا شفیق مستوفی

پیاده شده است. در یکی از راه‌ها، لوزی با نقشه سبک و یکی دیگر از راه‌های طراحی با نقشه سنگین پیاده شده است و بافت آن باید با دقت بسیار عمل شود در غیر این صورت نقشه، بهم خوردگی پیدا می‌کند. در لبه عبا و پایین و سر آستین‌ها، نوارهای تکه دوزی از نوع ملیله کاری به کار رفته است. این نوع طرح با سرژه مرکب مانند ۱-۳-۱-۲-۱-۱-۱-۴ در زمینه پارچه به کار رفته و تارها به دو دسته تقسیم شده‌اند؛ دسته اول برای نقشه روی پارچه و دسته دوم برای نقشه پشت پارچه. در جاهائی که طرح پشت و رو شده، سایه‌های باریکی ظاهر گشته که خط محوری دو طرح می‌باشد. این نوع طرح با دو رنگ پود بافته می‌شود که پود اول برای نقشه سنگین و پود دوم برای نقشه سبک و اثرات پود در برجستگی طرح ظاهر شده و رنگ زیبایی به طرح می‌دهد.

حاج ابراهیم خان شیرازی اعتمادالدوله وزیر اعظم در سال ۱۲۵۱ هجری قمری به جای او وزیر اعظم شد که در تصویر شماره ۸ مشاهده می‌کنید.

شکل ۸- میرزا شفیق مستوفی

در این تصویر، لباس‌های ترمه با انواع بته‌جقه به صورت سایه روشن دیده می‌شود و لبه‌های عبا، تکه دوزی و ملیله دوزی شده است. میرزا محمد شفیق صدر اعظم؛ فدوی رفیع‌القدر بود که در اوان سلطنت آغا محمدخان قاجار گاهی به وزارت پرداخته و گاهی در صحرای استغفار حل اقامت انداخته است.

تصویر شماره ۹، حاج میرزا شفیق مستوفی را نشان می‌دهد. در این تصویر جنبه (عبا) به صورت لرزی‌های راه‌راه ظاهر شده که خود یکی از شاهکارهای ترمه بافی می‌باشد که به صورت سبک و سنگین نقشه طراحی

ترزین‌های زیبا و تکه دوزی‌های روی شانه، دست‌ها و افتادگی شانه‌ها و نظم جلیقه لبه خردار طرح لباس را تکمیل نموده است. حاج ابراهیم خان کلانتر، اولین صدراعظم آغا محمدخان قاجار و بعد از آن فتح‌علیشاه قاجار بود و نابودی خاندان زندیه به دست این مرد انجام شد

شکل ۶- حاج میرزا علی اکبر قوام‌الملک شیرازی

تصویر شماره ۶، متعلق به حاج میرزا علی اکبر قوام‌الملک پسر چهارم حاج ابراهیم خان کلانتر شیرازی صدراعظم آغا محمدخان قاجار است که مورد نوازش پادشاه قرار داشت. لباس زیبا از بافت ترمه معروف بته جقه که حدود ۲۰۰ سال قبل توسط استادان فن لباس دوزی بر قامت مرد سیاست و حاکم شیراز و بعداً صدراعظم پوشانده شده است. در این لباس به صورت متوالی طرح مزبور منظم و بافته شده و آستین‌ها و جنبه یکپارچه می‌باشد و دو تکه نیست. بافت این نوع ترمه با فاصله‌های منظم و معین از کارهای بسیار نفیس می‌باشد که همگی در موزه‌های مختلف جهان در معرض مشاهده علاقه‌مندان قرار می‌گیرد. لباس‌های سرداران و صاحب منصبان لشکری و کشوری و تمام اعضای دولت فتح علیشاه قاجار و آغا محمدخان می‌باشد که از ترمه‌های متفاوت تهیه شده (اعم از ترمه‌های ساده، راه راه، شکل‌دار و بته‌جقه) که در بعضی از آن‌ها تکه‌دوزی، لبه دوزی و کارهای ملیله دوزی و نوار دوزی به کار رفته است. در این دوره اغلب لباس‌ها، بلند تا قوزک پا بوده و جلوی آن باز و بسیار راحت و ساده دوخته می‌شد. در آن زمان تمام صاحب منصبان سعی می‌کردند به وسیله لباس ترمه خود را با بالا دستی‌ها هماهنگ نمایند تا به اصطلاح کم نیاورند! میرزا شفیق - میرزا محمد شفیق بندپی مازندرانی اصفهانی الاصل پس از کشته شدن